

Original Research

Characteristics of Religious Women in the Quran and Nahj al-Balagha

Parivash Alizadeh¹ Aziz Alizadehsalteh*²

¹ PhD student in Nahjul-Balagha Sciences and Education, South Tehran Branch, Payam Noor University.

² Department of Theology and Islamic Studies of Islamic Azad University Khoy Branch, Khoy, Iran. (corresponding author). alizadehsalteh@iau.ac.ir

Background and Purpose

From the perspective of divine religions, especially Islam, the most important factor of salvation is faith in the One God and some other things, and in this there is no difference between men and women. However, since women constitute a large part of society and the goodness and corruption of society depends on the strength and sometimes the weakness of women, attention to this issue becomes more necessary. And since the Holy Quran and Nahj al-Balagha are the guides of mankind towards transcendence, we found it necessary to extract the characteristics that are worthy of a believing and religious woman from the perspective of the Quran and Nahj al-Balagha in order to direct society towards transcendence and spiritual progress, and to show that the dignity of women and, following that, the dignity of humans and, ultimately, the happiness of human societies depend on women adhering to religion and observing the limits that the Quran and the Ahl al-Bayt (A.S.) intend

The Holy Quran and Nahj al-Balagha have mentioned numerous points about the characteristics of piety. Also, numerous articles and books have been written, including the following: 1- "Characteristics of Religiosity from the Perspective of Imam Ali (AS)" by Javad Mohaddisi. 2- "Characteristics of Religiosity in Narrations" by Mahnaz Ghodrati Qara-Qeshlaqi. 3- The book "Religiosity in the Contemporary World" by Seyyed Mojtaba Hosseini. 4- The book "Characteristics of Religious Society from the Perspective of the Holy Quran" by Reza Ansari. 5- The book "Criteria of Religiosity" by Seyyed Mohammad Ali Ayazi. 6- The article

"Characteristics of Religiosity" by Mehdi Ghodrati Mehrizi and Mahnaz Ghodrati, *Hadith Sciences Magazine*, No. 57, 2010. 7- The article "Religiosity, Characteristics and Criteria from the Perspective of the Islamic University" by Jabbar Amini and others. *Journal of Epistemological Studies in the Islamic University*, 2012, No. 2. And other articles that are not included for brevity. Their mention is omitted. What distinguishes this article from the others is that it discusses religious women in particular and the view of the Quran and Nahjul-Balagha is explained in detail. Secondly, the research method is in the form of a network analysis of the themes, which is not found in previous works in this way. In this article, we will try to refer to various verses and Nahjul-Balagha, extract basic themes, organizing themes, and overarching themes, and draw them in the form of web maps, show the prominent themes of each of these three levels along with the relationships between them, and outline the view of the Holy Quran and Nahjul-Balagha in a systematic framework towards the characteristics of religious women.

Method

This article was written using thematic analysis method and the method of collecting information was library and through card collection.

Results

In this section, first, in the form of a table in the network of themes, the position of the themes was determined, and the verses of the Quran and the sayings of the Commander of the Faithful (AS) in Nahj al-Balagha were extracted in line with the title of the article, as well as the basic, organizing, and comprehensive themes. Then, the themes were analyzed and their relationship to each other was explained. At the end, the final theme derived from the article (introduction to the characteristics of religious women) was explained.

Results

In examining the indicators of religious women by referring to the verses of the Holy Quran and the sayings of Imam Ali (AS) in Nahj al-Balagha, the conclusion was reached that religious women should, first and foremost, be completely obedient to God, His Messenger (PBUH) and the Ahl al-Bayt (AS) and submit to them, and be supportive of the Ahl al-Bayt (AS) and not be hostile to them. Next, they should pay serious attention to their obligations. In terms of appearance and maintaining the veil in front of non-mahrams, and in terms of inwardness in speech and behavior, they should create the basis for avoiding obstacles and walking the path of perfection and excellence in themselves and others. There are also other indicators under the attention to obligations for which religious women have been particularly praised. Such as constant obedience, humility and love towards their husbands and families, as well as protecting themselves, property and honor in the presence and absence of their husbands. Also, observing moral standards is among the issues that have been raised for

believing women; In such a way that by proposing those cases regarding women, sometimes a specific goal and purpose has been considered to defend them against some accusations or to encourage them to do some actions. Therefore, believing women have numerous characteristics, all of which are comprehensive of the three aforementioned titles.

Ethical considerations

Following the principles of research ethics: Ethical considerations have been fully observed in this study.

Funding: This study was conducted without a sponsor and at the authors' personal expense.

Authors' contribution: The corresponding author and the second author each have approximately equal contributions.

Conflict of interest: This study does not have a conflict of interest with any particular person or organization.

Acknowledgements: We hereby express our deepest gratitude to the those who helped us in conducting this study.

Data Availability: The data supporting this study are not publicly available (due to the data not being public). If requested, please contact the corresponding author at palizadehptf@gmail.com.

References

- The Holy Quran
Nahj al-Balagha
Alusi, M. (1995). *Ruh al-Ma'ani fi Tafsir al-Quran al-Azim wa al-Sab' al-Mathani*, Lebanon-Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya. [Text in Arabic]
- Amidi, A.(1999). *Ghurar al-Hikam wa Durar al-Kalim*, Tehran: Daftar Nashr Farhang Islami. [Text in Arabic]
- IAI-Hadid, A. (n.d.). *Sharh Nahj al-Balagha*, Qom: Maktabat Ayatollah Mar'ashi Najafi. [Text in Arabic]
- Ibn Ashur, M. (2000). *Al-Tahrir wa al-Tanwir (known as Tafsir Ibn Ashur)*, Lebanon-Beirut: Muassasat Tarikh al-Arabi. [Text in Arabic]
- Ibn Manzur (1988). *Lisan al-Arab al-Muhit*, Beirut: Dar al-Jil. [Text in Arabic]
- Ibn Maytham, M.(1984), *Sharh Nahj al-Balagha*, Tehran: Daftar Nashr Kitab. [Text in Arabic]
- Isfahani, R. (1996). *Mufradat Alfaz al-Quran*, Tahqiq: Safwan Adnan Dawudi, Beirut: Dar al-Samiya. [Text in Arabic]
- Hilli, H.(1996). *Basair al-Darajat (Summary)*, Qom: 1st ed. [Text in Arabic]

شاخصه‌های زنان دین‌دار در قرآن و نهج البلاغه

پریوش علی زاده^۱ عزیز علی زاده سالطه^۲ *

چکیده

در نگاه قرآن کریم و اهل بیت (ع) پیمودن مسیرکمال و تعالی برای هر انسانی - اعم از مرد یا زن - میسر بوده و به شرط دارا شدن به برخی از ویژگی‌ها وصول به هدف انجام می‌شود. در این مقاله سعی شده است با روش تحلیل مضمون که یکی از شیوه‌های تحلیل محتوای کیفی است شاخصه‌های زنان دین‌دار را با مراجعه به آیات و بیانات امام علی (ع) در نهج البلاغه استخراج کرده و در شبکه مضامین تجزیه و تحلیل کنیم. در گام بعدی با بدست آوردن ۴۹ مضمون پایه مرتبط با عنوان، به تعداد نه مضمون سازمان دهنده دست یافتیم که به قرار زیر هستند: ولایت‌پذیری و سرسپردگی مطلق به خدا، پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)، اخلاص در قول و عمل، عبودیت و بندگی، رعایت حدود اسلامی در پوشش و برخورد با غیر محارم، داشتن عفت در رفتار و گفتار، ایمان بر جوارح، اطاعت از همسر و وفاداری، سالم ماندن دیگران از دست و زبان او و صابر بودن. در گام آخر مضامین را به سه مضمون فراگیر «پایداری در عقیده و عمل»، «اهتمام به واجبات» و «پای بندی به ارزش‌های اخلاقی» تبدیل کنیم. در پایان این نتیجه به دست آمد که زنان مؤمن دارای شاخصه‌های متعددی هستند که جامع همه آن‌ها عناوین سه‌گانه مذکور هستند.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۱

نوع مقاله: پژوهشی
اصیل

واژگان کلیدی

زنان دین‌دار، زن در قرآن، زن در نهج البلاغه، شاخصه‌ها.

ارجاع به مقاله:

پریوش علی زاده، عزیز علی زاده سالطه. (۱۴۰۴). شاخصه‌های زنان دین‌دار در قرآن و نهج البلاغه. *مطالعات زن و خانواده*، ۱۳(۲)، ۸۷-۱۰۸. DOI: 10.22051/jwfs.2025.49179.3153

^۱ دانشجوی دکتری رشته علوم و معارف نهج البلاغه، واحد تهران جنوب، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
^۲ استادیار گروه الهیات و معارف اسلامی، واحد خوی، دانشگاه آزاد اسلامی، خوی، ایران. (نویسنده مسئول) azalizadeh0886@gmail.com

مقدمه

از نگاه ادیان الهی به‌خصوص دین اسلام مهم‌ترین عامل رستگاری، ایمان به خدای یگانه و برخی متعلقات دیگر است، و در این میان فرقی بین مرد و زن نیست. اما از آنجا که زنان، قشر عظیمی از جامعه را تشکیل می‌دهند و صلاح و فساد جامعه به قوت و احیاناً ضعف زنان بستگی دارد توجه به این مسئله ضرورت بیشتری پیدا می‌کند و از آنجا که قرآن کریم و نهج‌البلاغه راهنمای بشر به سوی تعالی هستند لازم دیدیم با نگاه به قرآن کریم و فرمایشات معصومین (ع) به‌ویژه حضرت علی (ع) برای جهت‌دهی جامعه به سمت تعالی و پیشرفت معنوی، ویژگی‌هایی را که از نظر قرآن و نهج‌البلاغه در خور شأن یک زن مؤمن و دین‌دار است استخراج کرده و نشان دهیم که عزت زن و به‌دنبال آن کرامت انسان‌ها و در نهایت سعادت جوامع بشری به تقید زنان به دین و رعایت حدودی است که قرآن و اهل بیت (ع) منظور دارند.

در قرآن کریم و نیز نهج‌البلاغه موارد متعددی درباره شاخصه‌های دین‌داری مطرح شده است. همچنین مقالات و کتب متعددی به نگارش درآمده است که از جمله آن‌ها به موارد زیر می‌توان اشاره کرد: ۱- «شاخصه‌های دین‌داری از نگاه امام علی (ع)» نوشته جواد محدثی. ۲- «شاخصه‌های دین‌داری در روایات» نوشته مهناز قدرتی قره‌قشلاقی. ۳- کتاب «دین‌داری در دنیای معاصر» نوشته سید مجتبی حسینی. ۴- کتاب «شاخصه‌های جامعه دینی از دیدگاه قرآن کریم» نوشته رضا انصاری. ۵- کتاب «معیار دین‌داری» نوشته سید محمد علی ایازی. ۶- مقاله «شاخص‌های دین‌داری» نوشته مهدی قدرتی مهریزی و مهناز قره‌قشلاقی، مجله علوم حدیث، ش ۵۷، ۱۳۸۹، مقاله «دین‌داری، شاخصه‌ها و معیارها از منظر دانشگاه اسلامی» نوشته جبار امینی و دیگران. مجله مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۱۳۹۱، شماره ۲ و مقالات دیگر که به جهت اختصار از ذکر آن‌ها صرف نظر می‌شود. آنچه این نوشته را از بقیه متمایز می‌سازد این است که در مورد زنان دین‌دار، به‌خصوص، بحث کرده و نگاه قرآن و نهج‌البلاغه به تفصیل بیان شده است. ثانیاً روش پژوهش به روش تحلیل شبکه مضامین است که در آثار گذشته به این شکل یافت نمی‌شود.

ادبیات نظری

کاربردهای قرآنی واژه «دین»: در قرآن کریم این واژه کاربردهای متنوعی دارد: در برخی موارد بر قوانین شریعت و مقررات بین بشری اطلاق شده است، مانند: «كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ» (یوسف/۷۶). گاهی به معنای کیش و آیین اعم از حق و باطل آمده است، مانند: «لَكُمْ دِينُكُمْ وَ لِي دِينِي» (کافرون/۶). در برخی موارد دین منسوب به خدا شده است: «وَأَنتَ رَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا» (نصر/۲). در بعضی آیات هم به معنای جزا و حساب ذکر شده است، مانند: «مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ» (حمد/۴). از مجموع این آیات برمی‌آید که دین در اصطلاح قرآنی بر

مجموعه عقاید، قوانین، مقررات و آداب اطلاق می‌شود. اگر این مجموعه از سوی خداوند تنظیم و تشریح شده باشد دین حق است و مفاد آن با مقتضای فطرت انسانی موافق است.

دین در نهج البلاغه: آن حضرت درباره دین اسلام این‌گونه توضیح داده، می‌فرماید: «الحمد لله الذی شرع الاسلام و سهل شرائعه لمن ورده و اعزّ ارکانه علی من غالبه...» (نهج البلاغه/خ ۱۰۶). در این خطبه منظور آن حضرت از دین، اسلام است. در جای دیگر با بکار بستن واژه «دین» آن را به معنای عقاید، وظایف الهی، اعمال و احکام دانسته، می‌فرماید: «اصل الدین اداء الأمانه والوفاء بالعهود» (آمدی، ۴۲۸) و یا «ادین الناس من لم تفسد الشهوة دینه» (همان، ۴۳۲/۲). آن حضرت همچنین سرآغاز دین را شناخت خدا معرفی کرده، می‌فرماید: «اول الدین معرفته».

دین‌داری: واژه «دین‌داری» با مفاهیمی مانند اعتقاد و ایمان مرتبط بوده ولی عین آن دو نیست؛ زیرا شخص دین‌دار باید علاوه بر داشتن ایمان و عقیده به متعلقات آن، در عمل نیز به لوازم ایمان پای‌بند بوده و در تقویت آن‌ها بکوشد. بنابراین دین‌داری به معنای داشتن ایمان و عمل بر مبنای آن است.

زنان دین‌دار: بیشتر ملت‌های پیشین معتقد بودند که عمل زن در درگاه خداوند پذیرفته نیست. اما خداوند در آیات قرآن تصریح می‌کند که کوشش کسی نادیده گرفته نمی‌شود و عمل هیچ کس در نزد خداوند ضایع نمی‌شود و نیز عمل کسی به دیگری داده نمی‌شود. علاوه بر آن، زنان دین‌داری را معرفی می‌کند که اسوه نیکو برای تمام زنان هستند. ویژگی‌هایی نیز برای زنان دین‌دار معرفی کرده و بیان می‌کند که انسان‌ها هیچ مزیتی جز تقوا نسبت به همدیگر ندارند. زنانی که درجات ایمان و علم و عقل استوار و غیره را دارا باشند از فضایل اخلاقی بالاتر برخوردار بوده، نمونه بارز زن دین‌دار خواهند بود.

روش

روش پژوهش در این مقاله به شیوه تحلیل مضمون است که در آن سعی می‌کنیم با مراجعه به آیات مختلف و نهج البلاغه، ضمن استخراج مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده و نیز مضامین فراگیر، آن‌ها را به صورت نقشه‌های تارنما رسم کرده و مضامین برجسته هر یک از این سه سطح را همراه با روابط بین آن‌ها نشان دهیم و نگاه قرآن کریم و نهج البلاغه را در یک قاب منظم نسبت به شاخصه‌های زنان دین‌دار ترسیم کنیم.

یافته‌ها

در این قسمت ابتدا در قالب جدولی در شبکه مضامین، جایگاه مضمون‌ها مشخص شده و آیات قرآن و فرمایشات امیرالمؤمنین (ع) در نهج البلاغه در راستای عنوان مقاله و نیز مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر استخراج شد. سپس به تحلیل مضامین پرداخته شد و ارتباط آن‌ها با یکدیگر تبیین شد. در پایان مضمون نهایی برآمده از مقاله (معرفی شاخصه‌های زنان دین‌دار) تبیین شد.

جایگاه مضامین در شبکه مضامین: در این بخش جایگاه مضامین در شبکه مضامین از آیات قرآن و نهج البلاغه استخراج شده است.

جدول ۱. جدول مضامین همراه آیات

ردیف	آیات	مضامین پایه
۱	«... وَ الْقَانِتِينَ وَ الْقَانِتَاتِ...» (احزاب/۳۵) «وَمَنْ يُقْنُتْ مِنْكُمْ لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ...» (احزاب/۳۱)	برای اطاعت خدا و رسول (ص) به پا می‌خیزند.
۲	«... وَ الْخَاشِعِينَ وَ الْخَاشِعَاتِ...» (احزاب/۳۵)	در برابر خدا متواضع و فروتن هستند.
۳	«وَ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ...» (احزاب/۳۶)	در برابر خدا و پیامبر اکرم (ص) تسلیم محض هستند.
۴	«وَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ...» (احزاب/۳۵) «إِنْ أَفْضَلَ مَا نُوَسِّلُ بِهِ الْمَتَوَسِّلُونَ إِلَى اللَّهِ... الْإِيمَانَ بِهِ وَ بِرَسُولِهِ» (خطبه/۱۱۰)	تسلیم بوده و عمل به اوامر و ترک نواهی می‌کنند. به خدا و پیامبر اکرم (ص) ایمان دارند.
۵	«وَ خَلَّفَ فِيكُمْ مَا خَلَّفَتِ الْأَنْبِيَاءُ فِي أُمَّهَاتِهِمْ» (خطبه/۱)	پذیرش اهل بیت (ع) را به مثابه پذیرش فرمان رسول خدا (ص) می‌دانند.
۶	«أَيُّهَا النَّاسُ، لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي، وَ لَا يَشْتَهَوْا يَتُّكُمْ عِضْيَانِي...» (خطبه/۱۰۱)	با اهل بیت (ع) دشمنی ندارند.
۷	«نَخْنُ شَجَرَةَ التُّبُّؤَةِ... نَاصِرُونَ وَ مُجِنُّنَا يَنْتَظِرُ الرُّحْمَةَ...» (خطبه/۱۰۹)	دوست‌دار و یاری کننده اهل بیت (ع) هستند.
۸	«وَ أَقْتَدُوا بِهَيْدِي نَبِيِّكُمْ...» (خطبه/۱۱۰)	به پیامبر اکرم (ص) و راه و رسم او اقتدا می‌کنند.
۹	«وَ أَقْمِنِ الصَّلَاةَ وَ آتِينَ الزَّكَاةَ وَ أَطِيعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» (احزاب/۳۳)	در امتثال اوامر دینی تلاش وافر دارند.
۱۰	«وَ الصَّائِمِينَ وَ الصَّائِمَاتِ...» (احزاب/۳۵)	مقید به انجام روزه‌های واجب و مستحب هستند.
۱۱	«وَ الذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَ الذَّاكِرَاتِ...» (احزاب/۳۵)	بسیار ذکرکننده با زبان و قلب اند.
۱۲	«... فَهُمْ حَائِنُونَ عَلَيَّ أَوْ سَاطِحِينَ مُفْتَرِشُونَ لِجِبَاهِهِمْ وَ أَكْفَهُمْ وَ رُكْبِهِمْ وَ أَطْرَافِ أَقْدَامِهِمْ...» (خطبه/۱۹۳)	مقید به انجام نمازهای واجب و مستحب هستند.
۱۳	«... وَ تَعْمَلُ صَالِحًا...» (احزاب/۳۱)	عمل صالح انجام می‌دهند.
۱۴	«وَ صَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ» (تحریم/۱۱)	آسیه نمونه بارز یک زن مؤمن است.
۱۵	«وَ نَجِّنِي مِنَ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ وَ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» (تحریم/۱۱)	از ظالمان و عمل آن‌ها بیزار می‌جویند.
۱۶	«وَ مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي... وَ كَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ» (تحریم/۱۲)	عبودیت و اطاعت محض در برابر خدا از کمالات ویژه حضرت مریم (س) است.
۱۷	«بُذِيئِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيْبِهِنَّ» (احزاب/۵۹)	پوشش و حجاب دارند.
۱۸	«أَنْ يَسْتَغْفِرَ خَيْرٌ لِهِنَّ...» (نور/۶۰)	عقیف هستند.

ردیف	آیات	مضامین پایه
۱۹	«...وَلَا تَبْرَحْنَ تَبْرِجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى...» (احزاب/۳۳)	تبرج و خود نمایی ندارند.
۲۰	«وَ إِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعاً فَسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» (احزاب/۵۳)	فقط در حالت ضرورت با غیر محارم برخورد می‌کنند.
۲۱	«وَ قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ... وَ لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا...» (نور، ۳۱)	زینت‌های خود را از نگاه‌های نامحرم پنهان می‌کنند.
۲۲	«وَ لَا يَصْرُبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ» (نور/۳۱)	در هنگام راه رفتن زینت خود را نشان نمی‌دهند.
۲۳	«... امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصَدَرَ الرِّعَاءُ وَ أُنُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ» (قصص/۲۳)	در صورت لزوم با مردان غریبه صحبت می‌کنند.
۲۴	«وَ قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ...» (نور، ۳۱)	دیدگان خود را از حرام پوشیده می‌دارند.
۲۵	«غَضُوا أَبْصَارَهُمْ عَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» (خطبه/۱۸۶)	به صحنه حرام نگاه نمی‌کنند.
۲۶	«أَنْفُسِهِمْ عَفِيفَهُ...» (خطبه/۱۸۶)	نفوس عفیف دارند.
۲۷	«فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ... وَ قُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا» (احزاب/۳۲)	سخن معمول و مستقیم می‌گویند.
۲۸	«...قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا...» (قصص/۲۵)	دختران شعیب(ع) مصداق بارز در سخن معمول و مستقیم گفتن هستند.
۲۹	«فَجَاءَتْهُ إِخْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِخْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ...» (قصص/۲۵)	حیا در رفتار دارند.
۳۰	«...وَ الْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَ الْحَافِظَاتِ...» (احزاب/۳۵)	پاک‌دامن هستند.
۳۱	«... قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مَثٌ قَبْلَ هَذَا وَ كُنْتُ نَسِيًّا نَسِيًّا» (مریم/۲۲)	حفظ عرض و آبرو برای آنان اولویت دارد.
۳۲	«وَ مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا...» (تحریم/۱۲)	حضرت مریم مصداق بارز زنان پاکدامن است.
۳۳	«...وَ الصَّادِقِينَ وَ الصَّادِقَاتِ...» (احزاب/۳۵)	راستگویان و مخلصین در قول و راست‌کرداران در عمل هستند.
۳۴	«... وَ أُمَّهُ صَدِيقَةٌ...» (مائده/۷۵)	بسیار راستگو بودن حضرت مریم(س) مورد توجه خداوند است.
۳۵	«... وَ صَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَ كُتِبَ عَلَيْهَا...» (تحریم/۱۲)	کتب و شرایع الهی را تصدیق می‌کنند.
۳۶	«... مَنْطِقُهُمُ الصَّوَابُ...» (خطبه/۱۸۴)	راست‌گفتار هستند.
۳۷	«إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَ الْمُصَدِّقَاتِ وَ أَقْرَبُوا اللَّهَ قَرَضاً حَسَناً...» (حدید/۱۸)	در راه خدا اتفاق می‌کنند.

ردیف	آیات	مضامین پایه
۳۸	«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُوا قَوْمًا مِنْ قَوْمٍ ... وَ لَا نِسَاءً مِنْ نِسَاءٍ...» (حجرات/۱۱)	دیگران را به سخره نمی‌گیرند.
۳۹	«يَا أَيُّهَا النَّاسُ، طُوبَى لِمَنْ شَغَلَهُ عَيْبُهُ عَنْ عَيْبِ الْغَائِبِ...» (خطبه/۱۷۶)	به عیوب خود پرداخته و از عیب‌جویی از دیگران پرهیز می‌کنند.
۴۰	«... وَ النَّاسُ مِنْهُ فِي رَاخَةٍ» (خطبه/۱۷۶)	دیگران از دست و زبان او در آسایش هستند.
۴۱	«...وَلَا يَصْطَرُّ بِالْجَارِ...» (خطبه/۱۸۶)	همسایگان را نمی‌آزارند.
۴۲	«وَ لَا يَشْمَثُ بِالْمَصَائِبِ...» (خطبه/۱۸۴)	افراد را در مصائب‌شان شمتت نمی‌کنند.
۴۳	«وَ لَا يَتَّبِعُ بِالْأَلْقَابِ...» (خطبه/۱۸۴)	دیگران را با القاب زشت نمی‌خوانند.
۴۴	«...وَ الصَّابِرِينَ وَ الصَّابِرَاتِ...» (احزاب/۳۵)	شکیبا هستند.
۴۵	«... لَمْ يَمُنُّوا عَلَى اللَّهِ بِالصَّبْرِ...» (خطبه/۱۵۰)	به خدا در صبر و استقامت خویش منت نمی‌گذارند.
۴۶	«يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنْ اتَّقَيْتُنَّ...» (احزاب/۳۲)	در دین خدا احتیاط کرده و رعایت تقوا را می‌کنند.
۴۷	«... عِبَادَ اللَّهِ، إِنَّ تَقْوَى اللَّهِ حَمَتُ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ مَحَارِمَهُ...» (خطبه/۱۱۳)	در دین خدا احتیاط کرده و رعایت تقوا را می‌کنند.
۴۸	«... فَالصَّالِحَاتِ قَانِتَاتٍ...» (نساء/۳۴)	در برابر همسر متواضعند.
۴۹	«... حَافِظَاتٍ لِنَفْسِهِنَّ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ...» (نساء/۳۴)	در صورت عدم حضور همسر، خود، مال و آبرو را حفظ می‌کنند.

تحلیل شبکه مضامین

در جدول شبکه مضامین، ۴۹ مضمون پایه، ۹ مضمون سازمان‌دهنده و ۳ مضمون فراگیر استخراج شد.

جدول ۲. جدول مضامین همراه آیات

مضامین پایه	کد	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
پایبندگی برای اطاعت خدا و رسول (ص)	۱		
تواضع و فروتنی در برابر خدا	۲		
تسلیم محض در برابر خدا و رسول	۳	ولایت‌پذیری و سرسپردگی	
اکرم (ص)		مطلق به خدا و اهل بیت (علیهم السلام)	
تسلیم و عمل به اوامر و ترک نواهی	۴		
پذیرش فرمان اهل بیت (ع) به مثابه فرمان رسول خدا (ص)	۵		
دشمنی نکردن با اهل بیت (ع)	۶		
دوست‌دار و یاری‌کننده اهل بیت (ع)	۷		

مضامین پایه	کد	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
اقتدا به پیامبر اکرم(ص) و راه و رسم ایشان	۸		
اطاعت محض در برابر خدا از کمالات ویژه حضرت مریم(س)	۱۶		
راستگویان و مخلصین در قول و راست‌کرداران در عمل	۳۳	اخلاص در قول و عمل و تصدیق شرایع الهی	
بسیار راستگو بودن حضرت مریم(س)	۳۴		
تصدیق کتب و شرایع الهی	۳۵		
راست‌گفتار بودن	۳۶		
انفاق و قرض الحسنه در راه خدا دادن	۳۷		
امثال اوامر دینی	۹		
مقیّد به انجام روزه‌های واجب و مستحب	۱۰		
بسیار ذکر کننده با زبان و قلب	۱۱	عبودیت و بندگی	
مقید به انجام نمازهای واجب و مستحب	۱۲		
انجام عمل صالح	۱۳		
آسیه نمونه بارز زن مؤمن	۱۴		
تبری جستن از ظالمان و عمل آنان	۱۵		
حضرت مریم از رادمردان عبودیت	۱۶		
داشتن پوشش و حجاب	۱۷		
نداشتن تبرج و خود نمایی	۱۹		
برخورد با نامحرم فقط در حالت ضرورت	۲۰		
پنهان کردن زینت‌ها از نگاه‌های نامحرم	۲۱	رعایت حدود اسلامی در پوشش و برخورد با غیرمحارم	
حفظ زینت‌ها در هنگام راه رفتن	۲۲		
داشتن عفت	۱۸		
گفتگوی زن با مرد نامحرم در صورت ضرورت	۲۳	داشتن عفت در رفتار و گفتار	
نفوس عقیف داشتن	۲۶		
سخن معمول و مستقیم و عدم خوض در سخن	۲۷		

مضامین پایه	کد	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
دختران شعیب(ع) مصداق بارز در سخن معمول و مستقیم گفتن	۲۸		
داشتن حیا در رفتار	۲۹		
پوشیدن دیده از حرام	۲۵ و ۲۴		
پاکدامنی از حرام	۳۰		
اولویت ماهیت حفظ عرض و آبرو	۳۱	حفظ اعضاء و جوارح از	
حضرت مریم(س) مصداق بارز پاکدامنی	۳۲	حرام	
تواضع در مقابل همسر	۴۸	اطاعت از همسر و	
حفظ خود، مال و آبرو در صورت عدم حضور همسر	۴۹	امانتداری	
به سخره نگرفتن دیگران	۳۸		
پرداختن به عیوب خود و پرهیز از عیب جویی دیگران	۳۹		
راحت بودن دیگران از دست و زبان او	۴۰		
عدم آزار و اذیت همسایگان	۴۱		
شمتت نکردن دیگران در مصائب آن‌ها	۴۲	سالم ماندن دیگران از دست و زبان او	
مئت نگذاشتن به خدا در صبر و استقامت	۴۵	صابر بودن	

پای‌بندی به ارزش‌های اخلاقی

در ادامه با محوریت ۳ مضمون فراگیر: ۱- پایداری در عقیده و عمل ۲- اتمام به واجبات ۳- پای‌بندی به ارزش‌های اخلاقی، به تجزیه و تحلیل این مضامین و کشف انسجام ارتباطی بین شبکه مضامین پرداخته شده است:

۱. پایداری در عقیده و عمل: یکی از مضامین فراگیر پایداری در عقیده و عمل است که در مضامین سازمان دهنده زیر می‌توان به آن اشاره کرد:

الف. ولایت‌پذیری و سرسپردگی مطلق به خدا و رسول اکرم(ص) و اهل بیت(ع): نخستین قدم در طریق بندگی، ایمان به خدا و رسول اکرم(ص) است و آن بهترین وسیله‌ای است که انسان را به قرب خداوند می‌رساند. حضرت امیر(ع) می‌فرماید: «إِنَّ أَفْضَلَ مَا تَوَسَّلَ بِهِ الْمُتَوَسِّلُونَ إِلَى اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى: الْإِيمَانُ بِهِ وَ بَرَسُولِهِ...» (خطبه/۱۱۰). نخستین وسیله برای ولایت‌پذیری، ایمان است و آن هم ایمان به خدا و پیامبر اکرم(ص) ذکر شده است؛ زیرا ریشه اصلی تمام حرکات‌های سازنده و مثبت، ایمان

است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۶۲۰). بعد از ایمان، اطاعت از فرامین خدا و رسول اکرم (ص) نیز باید وجود داشته باشد. خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُمْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا» (احزاب/۳۱). قنوت به معنای اطاعت و خضوع و یا مداومت در اطاعت و خضوع است؛ یعنی هرکسی از شما بر اطاعت خداوند و پیامبرش در عمل مداومت داشته باشد مطیع و فرمان‌بردار است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۳۰۸؛ طوسی، ج ۸، ص ۳۳۷).

از مصادیق بارز زنانی که حق‌پذیری و امتثال اوامر الهی را داشتند حضرت مریم (س) بود که خداوند در قرآن می‌فرماید: «... كَانَتْ مِنَ الْإِنْسَانِ» (تحریم/۱۲). ایشان در زمره مردمی بود که مطیع خدا و خاضع در برابر او بوده و دائماً هم بر این حال بودند (طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۱۹، ص ۳۴۵ و ۳۴۶؛ ونیز مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۴، ص ۳۰۵). خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ» (احزاب/۳۶). مراد از قضاء خداوند ولایت تشریحی و قضاء رسول خدا (ص) ولایت تکوینی آن حضرت است و این که رسول خدا (ص) به خاطر ولایتی که خداوند برایش قرار داده است در شأنی از شئون بندگان خدا می‌تواند دخل و تصرف داشته باشد. چنانکه خداوند در آیه «النبي اولى بالمؤمنين من انفسهم» آن را بیان می‌دارد (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۸، ص ۵۶۴؛ طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۳۲۱). لذا صحیح و سزاوار نیست درجایی که رسول خدا (ص) فرمان می‌دهد یا در کاری از کارهای ایشان دخالت می‌کند، زنان و مردان خود را صاحب اختیار بدانند، بلکه که باید تابع خواست خدا و رسول (ص) بوده، تسلیم محض در برابر اوامر دینی و دنیایی آن حضرت باشند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۸، ص ۵۶۴؛ طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۳۲۱ و ۳۲۲).

در نهج البلاغه آمده است که «... و در میان شما مردم جانشینانی برگزید که تمام پیامبران گذشته برای امت‌های خود برگزیدند؛ زیرا آن‌ها هرگز انسان‌ها را سرگردان رها نکردند و بدون معرفی راهی روشن و نشانه‌های استوار، از میان مردم نرفتند» (خطبه/۱). منظور امام علی (ع) همان حدیث ثقلین است که در آن، پیامبر اکرم (ص) به تمسک به قرآن و اهل بیت (ع) تأکید کرده‌اند (مجلسی، ۱۳۸۶، ج ۲۳، ص ۱۴۰؛ حلی، ۱۴۲۱، ص ۹۰). کسانی که این فرمایش رسول خدا (ص) را اطاعت کردند در واقع تسلیم محض خدا و پیامبرش شدند و گمراه نشدند و این همان نشانه دین‌داری است. در سخن دیگر حضرت علی (ع) به دشمنی نکردن با اهل بیت (ع) تأکید کرده و می‌فرماید: «ای مردم دشمنی با من شما را به گناه نیندازد و نافرمانی از من شما را به تبعیت هوای نفس وادار نکند...» (خطبه/۱۰۱). در این فرمایش، امام (ع) مردم را به دوری از نافرمانی و دشمنی با خود خوانده، کسانی را هم که چشم بصیرت آن‌ها از دیدن فضایل آن حضرت ناتوان است مورد نکوهش قرار می‌دهد (ابن میثم، ۱۴۰۴، ج ۳، ص ۱۱).

علاوه بر دشمنی نکردن با اهل بیت (ع) باید دوستدار آنان بوده و در تمام زمینه‌ها یاریگر آنان باشند «نَحْنُ شَجَرَةُ النَّبِيِّ... نَاصِرُنَا وَ مُجِئْنَا يَنْتَظِرُ الرَّحْمَةَ...» (خطبه/۱۰۹). در شرح این قسمت از فرمایش امام (ع) آمده است: «(ناصرنا و محبینا) برای جلب یاری و محبت مردم است و با ذکر وعده رحمت و

افاضه برکت از جانب پروردگار قانون آن را برای نصرت خویش دعوت و از دشمنی و کینه‌ورزی نسبت به او که موجب خشم و نزول عذاب پروردگار است بر حذر می‌دارد» (ابن میثم، ۱۴۰۴، ج ۳، ص ۷۲). از دیگر نشانه‌های زنان دین‌دار این است که علاوه بر ولایت تکوینی خدا و رسول (ص)، ولایت تشریحی خداوند را بپذیرند و به تمام اوامر و نواهی که به وسیله رسول خدا (ص) به آن‌ها ابلاغ می‌شود سر تسلیم فرود آورند. خداوند در قرآن می‌فرماید: «...وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَائِمَاتِ... وَالْحَاشِعِينَ وَالْحَاشِعَاتِ...» (احزاب/۳۵). طبق این آیه زنان باور دارنده و گرونده به خدا و رسول خدا (ص) با دل و جان و تمام اعضا و جوارح برای اطاعت مطلق و تسلیم محض بپا خاسته و در این کار با تواضع و فروتنی مداومت به خرج می‌دهند (کاشانی، ۱۳۰۰، ج ۴، ص ۲۹۷؛ طبرسی، ۱۴۱۲، ج ۳ ص ۳۱۵؛ مغنیه، ۱۴۲۴، ج ۶، صص ۲۱۸ و ۲۱۹). حضرت علی (ع) نیز اقتدا به پیامبر اکرم (ص) و راه و روش و سنت آن حضرت را توصیه کرده، می‌فرماید: «وَأَقْتَدُوا بِهَدْيِ نَبِيِّكُمْ فَإِنَّهُ أَفْضَلُ الْهَدْيِ، وَاسْتَنْوُوا بِسُنَّتِهِ فَإِنَّهَا أَهْدَى السُّنَنِ» (خطبه/۱۱۰). منظور از «هدی» راه و رسم و طریقه و روش است. با توجه به این که پیامبر اکرم (ص) افضل و خاتم انبیاء است، سیره و راه و رسم او نیز بهترین سیره و راه و رسم او افضل همه سیره‌ها و راه و رسم‌ها خواهد بود. و طریقه او نزدیک‌ترین راه‌ها است که انسان را به حق سبحان می‌رساند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۶۳۴؛ هاشمی خویی، ج ۸، ص ۲).

ب. اخلاص در قول و عمل و تصدیق شرایع الهی: خداوند در قرآن می‌فرماید: «...وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ...» (احزاب/۳۵). صدق به معنی هر سخن و فعلی است که با واقعیت مطابق بوده باشد. چون زنان مؤمن در ایمان خود صادق هستند در گفتار و عمل نیز بر آن اساس رفتار می‌کنند. (طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۱۷، صص ۳۱۲ و ۳۱۳؛ حسینی همدانی، ۱۱۴۰۴، ج ۱۳، صص ۱۰۹ و ۱۱۰؛ طبرسی، ۱۴۱۲، ج ۳، ص ۳۱۵؛ کاشانی، ج ۶، ص ۲۹۷). حضرت علی (ع) هم در معرفی متقیان می‌فرماید: «مَنْطِقُهُمُ الصَّوَابُ» (خطبه/۱۹۳)؛ یعنی آنچه را که به آن عقیده ندارند و انجام نمی‌دهند، نمی‌گویند و راستگو هستند؛ چون اگر زبان اصلاح شود همه وجود انسان رو به اصلاح می‌گذارد (فی ظلال نهج البلاغه ج ۳، ص ۱۶۴؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۱۷، ص ۵۳۶). از مصادیق زنان دین‌داری که بسیار راستگو بودند حضرت مریم (س) است که به صفت صدیقه معروف است و او را صدیقه، که نوعی مبالغه در صدق و وجودی و خلقی آن حضرت است، معرفی کردند؛ این که هرگز در او شائبه کذب و انحراف از طریقه توحید نبوده است (حسینی همدانی، ۱۴۰۴، ج ۱۶، صص ۴۷۴ و ۴۷۵).

از ویژگی‌های دیگر حضرت مریم (س) این بود که به حقیقت صدق وجود توحید و رسالت رسولان گواهی داده و همچنین به کتاب‌های آسمانی که بر رسولان نازل شده است و نیز به احکام الهی گواهی داده و صحت آن‌ها را تصدیق می‌دارد (حسینی همدانی، ۱۴۰۴، ج ۱۶، صص ۴۷۴ و ۴۷۵؛ صادقی تهرانی، ۱۴۰۶، ج ۲۸، ص ۴۵۵). لذا همه شریعت‌های فرستاده شده از طرف خداوند به پیامبران را تصدیق می‌کند. از دیگر ویژگی‌های زنان دین‌دار خرج کردن مال در راه خداوند است که از مصادیق آن

می‌تواند زکات واجب و یا مستحبی باشد. خداوند در قرآن می‌فرماید: «... وَالْمُتَّصِدِّقِينَ وَالْمُتَّصِدِّقَاتِ...» (احزاب/۳۵).

بعضی از مفسران در علت بیان جداگانه «الْمُتَّصِدِّقَاتِ» این گونه بیان می‌کنند که این برای اختصاص است؛ یعنی صدقه‌دهندگان و به خصوص صدقه‌دهندگان از زنان اجر مضاعف خواهند داشت. درباره وجه اختصاص زنان، روایتی از پیامبر اکرم (ص) است که می‌فرماید: «یا معشر النساء تصدقن فانی اریتنکن اکثر النار» که در اینجا زنان را به صدقه به طور خاص تحریض می‌کند؛ زیرا وقتی که آنان این کار را انجام دهند خداوند پاداش بیشتری به آنان خواهد داد (آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۱۴، صص ۱۸۲ و ۱۸۱).

ج. عبودیت و بندگی: خداوند در قرآن به همسران پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «...وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ...» (احزاب/۳۳) «... و نماز را برپا دارید و زکات بدهید و خدا و رسول او را اطاعت کنید...». در این آیه همسران رسول خدا را به التزام به سه وظیفه فرمان می‌دهد. معلوم است که این دستورات، ویژه همسران آن حضرت نیست بلکه برای عموم است (طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۳۰۸؛ ونیز مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۷، صص ۲۹۱ و ۲۹۲).

خداوند در آیه دیگر، آسیه، زن فرعون را مثلی برای مؤمنان می‌زند که چون معجزات حضرت موسی (ع) را مشاهده کرد ایمان آورد. وقتی هم فرعون او را به جهت ایمانش شکنجه کرد از ایمانش برنگشت: «وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ...» (تحریم/۱۱). زمانی که مرگ او نزدیک شد از خداوند درخواست کرد که «رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ». صاحب تفسیر المیزان می‌گوید: «خداوند تمامی آرزوهایی را که یک بنده شایسته در مسیر عبودیت‌اش دارد خلاصه کرد... چون کسی نمی‌گوید مگر آنچه را که می‌کند و انجام نمی‌دهد مگر آنچه را می‌گوید. چون خدای تعالی در خلال تمثیل حال این بانو است و اشاره به منزلت خاص او در عبودیت دارد، دعایی را نقل می‌کند که او به زبان رانده و همین خود دلالت می‌کند براین که دعای او عنوان جامعی برای عبودیت او است و در طول زندگی هم همان آرزو را دنبال می‌کرده است» (طباطبائی، ۱۳۹۰، ج ۱۹، ص ۳۴۴؛ ونیز طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰، ص ۴۷۹؛ سبزواری، ۱۴۱۹، ج ۱، ص ۵۶۶؛ زحیلی، ۱۴۲۲، ج ۳، ص ۲۶۹۵). ایشان علاوه بر سرسپردگی مطلق در مقابل خدا و رهبر معصوم زمان خود-حضرت موسی (ع)- در زبان و عمل از ظالم زمان خود- که همسرش نیز هست- تبری جسته است. و این نهایت سرسپردگی و حق‌پذیری و شهادت او در پای‌بندی به باورهایش را می‌رساند.

مصدق دیگر، حضرت مریم (س) است که در قرآن این‌گونه معرفی می‌شود: «وَمَرْيَمَ ابْنَتْ عِمْرَانَ... وَكَانَتْ مِنَ الْقَائِمِينَ» (تحریم/۱۲). سرسپردگی و اطاعت محض در برابر خداوند از کمالات ویژه حضرت مریم بوده است، چنانکه خداوند ایشان را «قانت» معرفی می‌کند. در تفسیر این جمله آمده است که «قانت» مبنی بر مدح و تصدیق مریم صدیقه است که از جمله اولیاء بوده است که پیوسته به خضوع و قنوت و به عبادت اشتغال داشت و از نظر این‌که اهل قانت و قنوت به طور غالب از نوع رجال بوده از نظر مبالغه او را در عداد رجال قانت معرفی کرده و از رادمردان عبودیت به‌شمار آورده است

(حسینی همدانی، ۱۴۰۴، ج ۱۱، صص ۴۷۴ و ۴۷۵). بنابراین در معرفی مصداق و الگو و گرامی داشت شخصیت‌ها فرقی بین مرد و زن نیست. خداوند به پیامبرش می‌فرماید: «و اذکرفی الکتاب مریم» یا «ضرب الله مثلا للذین آمنوا امرات فرعون».

نشانه دیگر از عبودیت و بندگی در مقابل خداوند این است که مقید به انجام واجبات دینی مانند روزه‌های واجب و مستحبی بوده و هیچ‌گاه دل یا زبانش یا هر دو از ذکر بسیار خداوند غافل و خالی نباشد. خداوند در قرآن می‌فرماید: «...وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ... وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا» (احزاب/۳۵). در این آیه نشانه دین‌داری را انجام واجبات دینی و غافل نبودن از یاد خداوند در همه حال معرفی می‌کند و به کمیت که همان ذکر فراوان و دائمی است و نیز به کیفیت که انجام اعمال و اطاعت با فروتنی است اشاره می‌کند (قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۷، صص ۳۶۵ و ۳۶۶).

۲. **اهتمام به واجبات:** مضمون فراگیر دیگر، اهتمام به واجبات است که شامل مضامین سازمان

دهنده زیر است:

الف. رعایت حدود اسلامی در پوشش و برخورد با غیرمحرمان: حفظ حجاب برای زنان یک ضرورت دینی است. خداوند در قرآن می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ...» (احزاب/۵۹). در تفسیر این آیه آمده است همان‌طور که اذیت مؤمنان اعم از زنان و مردان در چیزی که انجام نداده‌اند حرام است، تعرض برای اذیت، با آماده کردن اسباب آن نیز حرام بوده و نسبت به زنان شدیدتر و سخت‌تر است. پس زنان باید حجاب داشته باشند تا هم به عفت شناخته شوند و هم مورد آزار و اذیت واقع نشوند (صادقی تهرانی، ۱۴۰۶، ج ۲۴، صص ۲۰۸؛ و نیز طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، صص ۳۳۹). خداوند در قرآن از زنان مؤمن می‌خواهد جهت دور ماندن از نگاه‌های ناپاک، پوشش کافی و لازم را داشته باشند: «وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ... وَلَا يُدْنِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُدْنِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ...» (نور/۳۱). زینت‌های خلقی و کسبی خود را جز برای محارم خود آشکار نکنند (ابن عاشور، ۱۴۲۰، ج ۱۸، صص ۱۶۷؛ آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۹، صص ۳۳۷؛ مغنیه، ۱۴۲۴، ج ۵، صص ۴۱۵؛ فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۳، صص ۳۶۴). علاوه بر آن زینت‌هایی که هنگام راه رفتن زنان مسلمان آشکار می‌شود را نیز بپوشانند و پاهای خود را به‌گونه‌ای بر زمین نزنند که سبب آشکار شدن زیبایی‌های زن و جلب توجه نامحرمان شود (قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۶، صص ۱۷۶).

گروهی از زنان که در این مورد مستقیم مورد خطاب واقع می‌شوند زنان پیامبر اکرم (ص) هستند که به آنان می‌فرماید: «وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى...» (احزاب/۳۳). کلمه «تبرج» به معنی آشکارکردن زینت برای غیرمحرمان است. و این‌که بدون پوشش لازم در برابر مردم ظاهر شود و خودنمایی کند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، صص ۳۹۸؛ ابن عاشور، ۱۴۲۰، ج ۲۱، صص ۲۴۴ و ۲۴۵). در آیه دیگر به برخورد آنان با مردان اشاره کرده، می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا... وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ...» (احزاب/۵۳). مفهوم آیه این است

که اگر به خاطرکاری که برایتان پیش آمده خواستید با یکی از همسران آن حضرت سخن بگویید از پشت پرده بگویید. این کار باعث می شود دل های آن ها دچار وسوسه نشده، پاک نگه داشته شود (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۳۳۷). این حکم نیز هر چند در مورد همسران پیامبر اکرم (ص) بیان شده است ولی معنای آن عام بوده، سایر زنان را نیز شامل می شود (طبرانی، ۲۰۰۸، ج ۵، ص ۲۱۱).

لذا زنان مؤمن نباید زینت های خود را برای نامحرم مشخص کنند و تبرج و خودنمایی نداشته باشند و سعی نمایند که برخورد حداقلی و در حالت ضرورت با مردان داشته باشند تا قلب ها پاک نگه داشته شوند. چنانکه در تفسیر «مفاتیح الغیب» بیان شده است: «چشم روزنه قلب است. اگر چشم نبیند دل طلب نمی کند اما وقتی که چشم دید، گاهی دل طلب می کند و گاهی طلب نمی کند. پس قلب به هنگام عدم رؤیت، پاک تر است و در فتنه نیفتادن آشکارتر است» (فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۵، ص ۱۸۰).

ب. داشتن عفت در رفتار و گفتار: از دیگر ویژگی های زنان دین دار، کسب مقام بالا در عفت است؛ چون عفت از اولیات و واجبات دین داری است (صادقی تهرانی، ۱۴۰۶، ج ۲۸، ص ۴۵۵). چنانکه حضرت علی (ع) در نهج البلاغه یکی از ویژگی های پرهیزگاران را همین مورد معرفی کرده، می فرماید: «وَأَنْفُسُهُمْ عَفِيفَةٌ» (خطبه/۱۸۴). این سخن به مقام عفت پرهیزگاران اشاره می کند؛ مقامی که انسان را به چشم پوشی از هوا و هوس و گناهان و می دارد؛ به گونه ای که هواپرستی و گناه در نظر آن ها رنگ باخته، از مشاهده صحنه های گناه آلود متأذی می شوند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۷، ص ۵۴۵). زنان برای اینکه به تقوا و پاکی نزدیک تر شوند باید عفت خود را حفظ کنند. چنانکه در قرآن کریم هم به آن اشاره شده است: «الْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ... وَأَنْ يَسْتَغْفِنَ خَيْرٌ لَّهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» (نور/۶۰) (قرآنی، ۱۳۸۸، ج ۶، ص ۲۱۴؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۴، ص ۵۴۴). زنان باید در سخن گفتن هم عفت را رعایت کنند چنانکه خداوند در قرآن می فرماید: «...فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا» (احزاب/۳۲)؛ یعنی از آنجا که در سخن زنان طبیعتاً نوعی رقت و نازکی وجود دارد و اگر آن رقت طبیعی با یک حالت دیگر در سخن گفتن زنان آغشته شود باعث می شود مردان بیگانه طمع کنند، لذا زنان را از خضوع در سخن گفتن باز می دارد (ابن عاشور، ۱۴۲۰، ج ۸، ص ۳۵۳) و به آنان دستور می دهد که سخنی معمول و مستقیم بگویند؛ سخنی که عرف و شرع آن را پسندد و آن سخن هم فقط مدلول خود را برساند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۳۰۸).

مصدق بارز چنین سخن گفتن دختران شعیب (ع) بودند. «...قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا...» (قصص/۲۵). در تفسیر این سخن آمده است که دختر حضرت شعیب (ع) در نهایت حیا و عفت به سوی حضرت موسی (ع) آمد و جمله مذکور را به او گفت، بدون این که حرف اضافه ای زده باشد. این نشانگر این بود که از سخن گفتن با بیگانه شرم داشت (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۶، ص ۵۹؛ حسینی همدانی، ۱۴۰۴، ج ۱۲، ص ۲۱۱؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۲۶؛ مقاتل ابن سلیمان، ۱۴۲۳، ج ۳، ص ۳۴۱). بنابراین، می بینیم که دختران شعیب (ع) سخن معمول و مستقیم گفتند بدون اینکه در حرف زدن آن ها ناز و عشوه وجود داشته باشد.

زنان علاوه بر عفت در سخن، باید در رفتار هم حیا را رعایت کنند؛ یعنی در راه رفتن و اختلاط با مردان عفت داشته و حریم خود را با نامحرمان رعایت کنند. «جَاءَتْهُ إِخْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ...» (قصص/۲۵). «استحیاء» مبالغه در حیا را می‌رساند. نیز آوردن واژه «تمشی» بعد از «جاءته» بر این اشاره دارد که صفت استحیاء برای نوع راه رفتن آن زن بود و آلا وجود «جاءته» از آوردن «تمشی» کفایت می‌کرد. لذا منظور این بود که او در راه رفتنش حیا را رعایت می‌کرد به این معنا که با غرور راه نمی‌رفت و زینت‌هایش را آشکار نمی‌کرد (ابن عاشور، ۱۴۲۰، ج ۲۰، ص ۴۲).

علاوه بر رعایت حیا در راه رفتن در اختلاط با مردان هم عفت داشتند. «وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصَدَرَ الرِّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ» (قصص/۲۳). حضرت موسی (ع) از گفتار آن دو دختر فهمید که دوری کردن آن دو از آب دادن گوسفندان به خاطر نوعی تعفف و تحجب آن دو و پرهیز از اختلاط با مردان است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۲۵؛ مقاتل بن سلیمان، ۱۴۲۳، ج ۳، ص ۳۳۱).

ج. حفظ اعضاء و جوارح از حرام: خداوند در قرآن نیز به زنان دستور داده است که از برخی نگاه‌ها چشم پوشی کرده، غصّ بصر و حفظ عفت داشته باشند: «وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ...» (نور/۳۱)؛ یعنی اگر می‌خواهند قلب از وسوسه شیطان دور بماند ایمان بر جوارح داشته باشند که یکی از آن‌ها غصّ بصر است (حائری تهرانی، ۱۳۳۸، ج ۷، ص ۳۳۶). حضرت علی (ع) هم به «غصّ بصر» اشاره کرده، می‌فرماید: «غَضُّوا أَبْصَارَهُمْ عَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» (خطبه/۱۹۳). «غصوا» از ریشه «غصّ» به معنی نقصان و کم کردن نگاه و صدا است (اصفهانی، ۱۴۱۶ق، ۶۰۷). باتوجه به این معنا غصّ بصر به معنی فرو افکندن نگاه، پایین انداختن سر و نگاه نکردن خواهد بود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵ش، ج ۱، ص ۵۳۸). حفظ عرض و آبرو برای زن عابد و دین‌دار باید در اولویت قرار گیرد و از حرام عفت داشته باشد. این امر را خداوند در آیات قرآن به همه زنان توصیه می‌کند و نمونه‌ای از زنان دارای چنین ویژگی را نیز معرفی می‌کند. مانند حضرت مریم (س) که خداوند درباره وی می‌فرماید: «وَمَرْيَمَ ابْنَتِ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا...» (تحریم/۱۲). در این قسمت خداوند حضرت مریم (س) را به خاطر عفتش می‌ستاید و نیز حالت مریم را برای کسانی که ایمان آورده‌اند مثال می‌زند، و آنچه را که از کرامت دنیا و آخرت و برگزیدن وی به او داده شده است بیان می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۹، صص ۳۴۵ و ۳۴۶؛ آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۱۳، ص ۳۶۰). این رعایت پاک‌دامنی به قدری برای حضرت مریم (س) اولویت داشت که در شکل نبود آن مرگ را به زنده ماندن ترجیح می‌دهد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۳، ص ۴۴؛ و نیز ابن عاشور، ۱۴۲۰، ج ۱۶، ص ۲۶).

د. اطاعت از همسر و امانت‌داری: طبیعت زن مؤمن و صالح این است که مطیع و فرمان‌بردار باشد و این اطاعت او از روی اراده و توجه و علاقه باشد نه از روی اجبار و بی‌رغبتی. لذا در آیه مذکور لفظ «قانتات» آمده است؛ چون مدلول لفظ «قانتات» نفس است و این همان است که شایستگی سکینه بودن،

مودت، پوشاندن و حفظ را دارد و به حکم ایمان با این اوصاف است که می‌تواند رابطه خود و همسرش را در غیاب او حفظ کند (قطب، ۱۴۲۵، ج ۲، ص ۶۵۲).

یکی دیگر از ویژگی‌های زن دین‌دار و صالح، حفظ خود، مال و آبروی خانواده در غیاب همسر است. در همین راستا در قرآن کریم آمده است «...فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ...» (نساء/۳۴)؛ یعنی زنان شایسته نگه‌دارنده آنچه که خدا برای آنان از حقوق و اسرار شوهر حفظ کرده در غیاب همسر خود هستند. «حافظات للغیب» یعنی هر آنچه که در عدم حضور همسران از قبیل عفت، اموال و خانه لازم است حفظ کنند، انجام می‌دهند. پیامبر اکرم (ص) هم در این باره می‌فرماید: «بهترین زنان کسانی هستند که... زمانی که از او غایب شدی خودش و مال تو را حفظ کند» (فاسمی، ۱۴۱۸، ج ۳، ص ۹۷؛ رشید رضا، ۱۴۱۴، ج ۵، ص ۷۱).

۳. پای‌بندی به ارزش‌های اخلاقی: پای‌بندی به ارزش‌های اخلاقی، مضمون فراگیر دیگری است

که شاخصه دین‌داری زنان را تشکیل می‌دهد و شامل مضامین سازمان‌دهنده زیر است:

الف. سالم ماندن دیگران از دست و زبان او: یکی دیگر از اوصاف مؤمن اعم از زن یا مرد آزار نرساندن به دیگران در قول و یا فعل است. برای این منظور در قرآن کریم و نهج‌البلاغه مطالب متعددی بیان شده است. امام علی (ع) در این باره می‌فرماید: «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ النَّاسُ مِنْ لِسَانِهِ وَ يَدِهِ» (خطبه/۱۷۶). نیز درباره توجه به عیوب خود در مواضع متعددی می‌فرماید: «ای مردم، خوشا کسی که پرداختن به عیب خود او را از عیب دیگر مردم بازمی‌دارد و خوشا کسی که در خانه‌اش بماند و روزی خود بخورد و به طاعت پروردگارش مشغول باشد و بر گناهان خود بگریزد. چنین کسی، هم به کار خود پرداخته و هم مردم از او آسوده اند» (خطبه/۱۷۶). نیز می‌فرماید: «مؤمن شب را به روز و روز را به شب نمی‌آورد مگر آن که به نفس خویش بدگمان است و پیوسته بر او عیب می‌گیرد و از طاعت حق، افزون‌تر از آنچه به جای آورده، از او می‌طلبد» (همان). این فرمایش اشاره به این دارد که هر انسانی - به جز اولیاء الله و معصومین (ع) - عیب یا عیوبی دارد هرگاه به عیب جویی دیگران بپردازد و از خود و اصلاح خویش غافل شود هرگز از نظر تهذیب اخلاق و سیر الله به جایی نمی‌رسد، اما اگر گاهی در گوشه‌ای بنشیند و در خویشتن فرورود و عیوب خود را بررسی کند در اصلاح خویشتن توفیقی یافته و هم دیگران از دست او در امان می‌مانند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۶، ص ۶۰۲؛ و نیز: هاشمی خویی، ۱۴۰۰، ج ۱۰، ص ۲۳۸؛ دنبلی خویی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۰۲؛ قطب راوندی، ۱۴۰۶، ج ۲، ص ۱۶۴).

از موارد اذیت نکردن مؤمن نسبت به دیگری، عبارت از نخواندن دیگران با القاب زشت و یا به سخره نگرفتن آن‌ها است که ریشه بسیاری از گناهان از قبیل تحقیر کردن، کشف عیوب، غیبت و غیره است. در قرآن کریم به زشتی این اعمال بدین ترتیب اشاره شده است «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُوا قَوْمًا مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءِ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ...» (حجرات/۱۱). و امام (ع) می‌فرماید «وَلَا يُنَابِرُ بِالْألقَابِ وَلَا يُضَارُّ بِالْجَارِ وَلَا يُشْمَتُ بِالْمَصَائِبِ» (خطبه/۱۹۳). این ویژگی‌ها به جهت آثار منفی که دارند، از قبیل برانگیختن آتش کینه و دشمنی و غیره، سزاوار هیچ زن یا مرد مؤمنی

نیست و به شدت از آن‌ها نهی شده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۳، ص ۱۷۹؛ قرآنی، ۱۳۸۸، ج ۹، ص ۱۸۷؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۱۹، ص ۲۶۸؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۷، ص ۵۸۸).

ب. صابر بودن: صبر و شکیبایی یکی از ویژگی‌های بارز دین‌داران است که بدون آن رسیدن به هدف‌های مهم مادی و معنوی امکان‌پذیر نیست. به همین خاطر خداوند در قرآن زنان را به صبر توصیه کرده، می‌فرماید: «... وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ...» (احزاب/۳۵). حضرت امیر(ع) نیز در این باره می‌فرماید: «صَبْرُوا أَيَّاماً قَصِيْرَةً أَعْقَبَتْهُمْ رَاحَةً طَوِيْلَةً تَجَاوَزُهُ مُرِيْحَةٌ» (خطبه/۱۹۳) (آنان برای مدت کوتاهی در این جهان صبر و شکیبایی پیشه کردند و به دنبال آن آسایش طولانی نصیب آن‌ها شد و این تجارتی پرسود است) (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵، ج ۷، ص ۴۵۹؛ ابن ابی الحدید، بی تا، ج ۱۳، ص ۱۶۹؛ صدفی تیریزی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۹۶۵). البته باید توجه داشت که مؤمنان راستین نباید برای این صبر و استقامت خود در مقابل انجام اوامر منت بگذارند، چنانکه می‌فرماید: «لَمْ يُمْنُوا عَلَى اللَّهِ بِالصَّبْرِ وَ لَمْ يَسْتَعْظِمُوا بَدَلْ أَنْفُسِهِمْ فِي الْحَقِّ» (خطبه/۱۵۰) (با صبر خود بر خداوند منت نگذاشتند و فداکاری در راه حق را بزرگ نشمردند) (ابن میثم، ۱۴۰۴، ج ۳، ص ۲۱۷).

نتیجه‌گیری

در بررسی شاخص‌های زنان دین‌دار با مراجعه به آیات قرآن کریم و فرمایش‌های امام علی(ع) در نهج البلاغه این نتیجه به دست آمد که زنان دین‌دار باید در درجه اول از خدا، رسول(ص) او و اهل بیت(ع) اطاعت محض داشته و تسلیم آنان باشند و یاریگر اهل بیت(ع) بوده و با آنان دشمنی نوزند. در درجه بعد نسبت به واجبات اهتمام جدی داشته‌باشند. از جهت ظاهر و حفظ حجاب در برابر نامحرمان و از نظر باطنی در سخن گفتن و رفتار، زمینه دوری از موانع و پیمودن مسیر کمال و تعالی را در خود و دیگران ایجاد کنند. همچنین شاخص‌های دیگری در ذیل اهتمام به واجبات وجود دارند که در آن زنان دین‌دار به خصوص به آن ستوده شده‌اند. از قبیل اطاعت همیشگی تواضع و محبت نسبت به همسر و خانواده و نیز حفظ خود، مال و آبرو در حضور و غیاب همسر. نیز رعایت موازین اخلاقی از جمله مواردی است که برای زنان مؤمن مطرح شده‌است؛ به گونه‌ای که از طرح آن موارد در خصوص زنان، گاهی هدف و مقصود خاصی برای دفاع از آنان در مقابل برخی از اتهامات و یا تشویق آنان برای برخی اعمال مد نظر بوده‌است. بنابراین زنان مؤمن دارای شاخصه‌های متعددی هستند که جامع همه آن‌ها عناوین سه گانه مذکور هستند.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش: در پژوهش حاضر ملاحظات اخلاقی کاملاً رعایت شده‌است. حامی مالی: این پژوهش بدون حامی مالی و با هزینه شخصی نویسندگان انجام شده‌است. سهم نویسندگان: نویسنده مسئول و نویسنده دوم هر کدام تقریباً سهم برابر دارند. تعارض منافع: این پژوهش با شخص یا سازمان خاصی تعارض منافع ندارد. قدردانی: بدین وسیله از کسانی که ما را در انتشار این مقاله همراهی کردند قدردانی می‌کنیم.

دسترسی داده‌ها: داده‌هایی که از این مطالعه پشتیبانی می‌کنند به دلیل (به دلایل عمومی نبودن داده‌ها) در دسترس عموم نیست. در صورت تقاضا با ایمیل (نویسنده مسئول) alizadehsalteh@iau.ac.ir تماس بگیرید.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

آلوسی، محمود بن عبدالله (۱۴۱۵ق)، روح المعانی فی تفسیرالقرآن العظیم و السبع المثانی، لبنان-بیروت: دارالکتب العلمیة.

آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۷۸ش)، غرالحکم و دررالکلم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن عبد الله (بی تا)، شرح نهج البلاغه، قم: مکتبه آیت الله مرعشی نجفی.

ابن عاشور، محمد طاهر (۱۴۲۰ق)، التحریر و التئیر معروف به تفسیر ابن عاشور، لبنان - بیروت: مؤسسه تاریخ عربی.

ابن منظور (۱۴۰۸ق)، لسان العرب المحیط، بیروت: دار الجیل.

ابن میثم، میثم بن علی (۱۴۰۴ق)، شرح نهج البلاغه، تهران: دفتر نشر کتاب.

اصفهانى، راعب (۱۴۱۶ق)، مفردات الفاظ القرآن، تحقیق: صفوان عدنان داوودی، بیروت: دار السامیه.

حلی، حسن بن سلیمان، بصائر الدرجات (تلخیص)، قم: چاپ اول، ۱۴۲۱ق.

خانری تهرانی، علی (۱۳۳۸ش)، مقتنیات الدرر، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

حسینی همدانی، محمد (۱۴۰۴ق)، انوار درخشان در تفسیر قرآن، تهران: انتشارات لطفی.

دنبلی خوبی، ابراهیم بن حسین (بی تا)، الدرہ النجفیة، بی جا.

رشیدرضا، محمد (۱۴۱۲ق)، القرآن الحکیم الشهیر به تفسیر المنار، لبنان - بیروت: دارالمعرفه.

رضای اصفهانی، محمد علی (۱۳۸۷ش)، قرآن مهر، قم: پژوهشهای تفسیر و علوم قرآن.

زحیلی، وهبه (۱۴۱۱ق)، تفسیر المنیر العقیده و شریعه و المنهج، سوریه - دمشق: دارالفکر.

زحیلی، وهبه (۱۴۲۲ق)، تفسیر الوسیط، سوریه - دمشق: دارالفکر.

سبزواری، محمد (۱۴۱۹ق)، ارشاد الأذهان الی تفسیر القرآن، لبنان - بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.

شوشتری، محمد تقی (۱۳۷۶ش)، بهج الصباغه، تهران: انتشارات امیرکبیر.

صادقی تهرانی، محمد (۱۴۰۶ق)، الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه، قم: فرهنگ اسلامی.

صدفی تبریزی، مولا عبدالباقی (۱۳۷۸ش)، منهاج الولاية، تهران: دفتر نشر میراث مکتوب آینه میراث.

طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۹۰ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسه اعلمی للمطبوعات.

طباطبایی، سید محمد حسین طباطبایی، سید محمد حسین (بی تا)، شیعه در اسلام، قم: دفتر انتشارات اسلامی.

طبرانی، سلیمان بن احمد (۲۰۰۸م)، التفسیر الکبیر، تفسیر القرآن العظیم، اردن: ارید.

طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲ش)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: ناصر خسرو.

طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۲ق)، تفسیر جوامع الجامع، قم: حوزه علمیه - مرکز مدیریت.

طوسی، محمد بن حسن (بی تا)، التبیان فی تفسیر القرآن، لبنان - بیروت: دار احیاء التراث العربی.

قاسمی، جمال الدین (۱۴۱۸ق)، تفسیر القاسمی المسمى بمحاسن التاویل، لبنان - بیروت: دارالکتب العلمیه، منشورات

محمد علی بیضون.

قطب، سید (۱۴۲۵ق)، فی ظلال القرآن، لبنان - بیروت: دار الشروق.

قطب راوندی، سعید بن هبه الله (۱۴۰۶ق)، منهاج البراعة، قم: مکتبه آیت الله مرعشی نجفی.

قرائتی، محسن (۱۳۸۸ش)، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن.

- فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰ق)، التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)، لبنان- بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- قریشی بنایی، علی اکبر (۱۳۷۵ش)، احسن الحدیث، تهران: بنیاد بعثت مرکز چاپ و نشر.
- کاشانی، فتح الله (۱۳۰۰ش)، منهج الصادقین فی الزام المخالفین، تهران: کتاب فروشی اسلامیة.
- مجلسی، محمد باقر (۱۳۸۶ش)، بحار الأنوار، تهران: انتشارات اسلامیة.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۷۷ش)، آموزش عقاید، انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی.
- مغنیه، محمد جواد (۱۴۲۴)، تفسیر الکاشف، قم: دارالکتب الاسلامیة.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۵)، پیام امام امیرالمؤمنین (ع)، تهران: دارالکتب الاسلامیة.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱ش)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیة.
- مقاتل بن سلیمان (۱۴۲۳ق)، تفسیر مقاتل، لبنان- بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- هاشمی خویی، حبیب الله بن محمد (۱۴۰۰ق)، منهاج البراعه، تهران: مکتبه الاسلامیة.
- عمید، حسن (۱۳۷۵)، فرهنگ عمید، تهران: انتشارات امیرکبیر.

References

The Holy Quran

Nahj al-Balagha

- Alusi, M.(1995), *Ruh al-Ma'ani fi Tafsir al-Quran al-Azim wa al-Sab' al-Mathani*, Lebanon-Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya. [Text in Arabic]
- Amid, H. (1996), *Farhang-e Amid*, Tehran: Intisharat-e Amir Kabir. [Text in Persian]
- Amidi, A.(1999), *Ghurar al-Hikam wa Durar al-Kalim*, Tehran: Daftar Nashr Farhang Islami. [Text in Arabic]
- Danbali Khui, I. (n.d.), *Al-Durra al-Najafiyya*, Place unknown. [Text in Arabic]
- Fakhr Razi, M. (2000), *Al-Tafsir al-Kabir (Mafatih al-Ghayb)*, Lebanon-Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [Text in Arabic]
- Haeri Tehrani, A. (1959), *Muqtaniyat al-Durar*, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [Text in Arabic]
- Hashemi Khui, H. (1980), *Manhaj al-Bara'a*, Tehran: Maktabat al-Islamiyya. [Text in Arabic]
- Hilli, H. (1996), *Basair al-Darajat (Summary)*, Qom: 1st ed. [Text in Arabic]
- Husayni Hamadani, M.(1984), *Anwar-e Derakhshan dar Tafsir-e Quran*, Tehran: Intisharat-e Lutfi. [Text in Persian]
- Ibn Abi al-Hadid, A. (n.d.), *Sharh Nahj al-Balagha*, Qom: Maktabat Ayatollah Mar'ashi Najafi. [Text in Arabic]
- Ibn Ashur, M.(2000), *Al-Tahrir wa al-Tanwir (known as Tafsir Ibn Ashur)*, Lebanon-Beirut: Muassasat Tarikh al-Arabi. [Text in Arabic]
- Ibn Manzur (1988), *Lisan al-Arab al-Muhit*, Beirut: Dar al-Jil. [Text in Arabic]
- Ibn Maytham, M.(1984), *Sharh Nahj al-Balagha*, Tehran: Daftar Nashr Kitab. [Text in Arabic]
- Isfahani, R. (1996), *Mufradat Alfaz al-Quran*, Tahqiq: Safwan Adnan Dawudi, Beirut: Dar al-Samiya. [Text in Arabic]
- Kashani, F. (1921), *Manhaj al-Sadiqin fi Ilzam al-Mukhalifin*, Tehran: Kitabfurushi-ye Islamiyya. [Text in Arabic]
- Majlisi, M.B. (2007), *Bihar al-Anwar*, Tehran: Intisharat-e Islamiyya. [Text in Arabic]
- Makarem Shirazi, N. (1992), *Tafsir-e Nemuneh*, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [Text in Persian]

- Makarem Shirazi, N. (1996), *Payam-e Imam Amir al-Mu'minin (AS)*, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [Text in Persian]
- Misbah Yazdi, M.T.(1998), *Amuzesh-e Aqa'id*, Tehran: Intisharat-e Sazman-e Tablighat-e Islami. [Text in Persian]
- Mughniyya, M. J. (2003), *Tafsir al-Kashif*, Qom: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [Text in Arabic]
- Muqatil ibn Sulayman (2002), *Tafsir Muqatil*, Lebanon-Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [Text in Arabic]
- Qaraati, M. (2009), *Tafsir-e Nur*, Tehran: Markaz-e Farhangi Darsha'i az Quran. [Text in Persian]
- Qasimi, J. (1998), *Tafsir al-Qasimi al-Musamma bi-Mahasin al-Ta'wil*, Lebanon-Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Manshurat Muhammad Ali Baydun. [Text in Arabic]
- Qureshi Bana'i, A. (1996), *Ahsan al-Hadith*, Tehran: Bunyad-e Ba'that (Markaz-e Chap wa Nashr). [Text in Persian]
- Qutb Rawandi, S. (1986), *Manhaj al-Bara'a*, Qom: Maktabat Ayatollah Mar'ashi Najafi. [Text in Arabic]
- Qutb, S. (2004), *Fi Zilal al-Quran*, Lebanon-Beirut: Dar al-Shuruq. [Text in Arabic]
- Rashid Rida, M.(1992), *Al-Quran al-Hakim (known as Tafsir al-Manar)*, Lebanon-Beirut: Dar al-Ma'rifa. [Text in Arabic]
- Rezaei Isfahani, M.A. (2008), *Quran-e Mehr*, Qom: Pajuhishha-ye Tafsir wa Ulum-e Quran. [Text in Persian]
- Sabzawari, Muhammad (1999), *Irshad al-Adhhan ila Tafsir al-Quran*, Lebanon-Beirut: Dar al-Ta'aruf lil-Matbu'at. [Text in Arabic]
- Sadeqi Tehrani, M.(1986), *Al-Furqan fi Tafsir al-Quran bil-Quran wa al-Sunna*, Qom: Farhang-e Islami. [Text in Arabic]
- Sadfi Tabrizi, M. (1999), *Manhaj al-Wilaya*, Tehran: Daftar Nashr Miras-e Maktoob (Ayene-ye Miras). [Text in Arabic]
- Shushtari, M. (1997), *Bahj al-Sabagha*, Tehran: Intisharat-e Amir Kabir. [Text in Arabic]
- Tabarani, S.(2008), *Al-Tafsir al-Kabir: Tafsir al-Quran al-Azim*, Jordan: Arid [Text in Arabic]
- Tabarsi, F. (1992), *Tafsir Jawami' al-Jami'*, Qom: Hawza Ilmiyya (Center for Management. [Text in Arabic]
- Tabarsi, F.(1993), *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Quran*, Tehran: Nasir Khosrow. [Text in Arabic]
- Tabatabai, S.M.H. (n.d.), *Shi'a dar Islam*, Qom: Daftar Intisharat-e Islami [Text in Persian]
- Tabatabai, S.M.H.(1970), *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran*, Beirut: Muassasat al-A'lami lil-Matbu'at. [Text in Arabic]
- Tusi, M. (n.d.), *Al-Tibyan fi Tafsir al-Quran*, Lebanon-Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [Text in Arabic]
- Zuhayli, W.(1991), *Tafsir al-Munir: Al-Aqida wa al-Shari'a wa al-Manhaj*, Syria-Damascus: Dar al-Fikr. [Text in Arabic]
- Zuhayli, W.(2002), *Tafsir al-Wasit*, Syria-Damascus: Dar al-Fikr. [Text in Arabic]

